

## ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ: ДОСВІД І ПІДХОДИ ЗАРУБІЖНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

У статті здійснюється дослідження правового регулювання реалізації права людини на інформацію в зарубіжних країнах з огляду на сучасні тенденції зближення національних правових систем, необхідність обміну досвідом правотворчості та правозастосування. Правова характеристика зарубіжного досвіду закріплення права людини на інформацію і гарантій його реалізації має важливе теоретичне та праксеологічне значення. Наголошено, що в сучасних умовах загальносвітової глобальної тенденції розвитку уніфікації правових, економічних, організаційних та інших підходів до вирішення суспільно значимих задач, правове регулювання реалізації права на інформацію відповідає високим критеріям такого розвитку. Встановлено, що правове регулювання безпосереднього закріплення і реалізації права на інформацію в конституціях і законодавстві зарубіжних країн здійснюється двома основними способами: автономним, тобто право на інформацію і його реалізація закріплюється самостійно від інших прав, у тому числі інших інформаційних прав, права на свободу думки і слова; інтегрованим, тобто право на інформацію і його реалізація закріплюється разом з іншими правами та свободами, як правило, з правом на свободу думки і слова, а також іншими інформаційними правами. Гарантії реалізації права людини на інформацію в кожній конкретній країні мають відмінності. З'ясовано, що в більшості в них на конституційному рівні закріплено та гарантовано реалізацію права на інформацію як фундаментальне право людини і громадянина. Конституційно визначене право на інформацію та гарантії його реалізації в зарубіжних країнах розвинено в численних органічних і звичайних законах про права людини і громадянина. Правове регулювання, тобто закріплення, охорона і порядок реалізації права на інформацію як складного, універсального суб'єктивного права людини, забезпечується через низку правомочностей та правових гарантій, які визначені в різних конституційних нормах, а також деталізовані в нормах відповідного конституційного та інших галузей законодавства зарубіжних країн.

**Ключові слова:** *право на інформацію, реалізація права на інформацію, доступ до інформації, правове регулювання, конституції зарубіжних країн, конституційне закріплення права на інформацію, правова система.*

The article examines the legal regulation of the realization of the human right to information in foreign countries, taking into account the current tendencies of approximation of national legal systems, the need to exchange experience of law-making and enforcement. The legal characterization of the foreign experience of securing the human right to information and guaranteeing its realization is of great theoretical and praxeological importance. It is emphasized that in the current global context of the global tendency to develop the unification of legal, economic, organizational and other approaches to solving socially important problems, the legal regulation of the right to information meets the high criteria of such development. It is established that the legal regulation of the direct consolidation and realization of the right to information in the constitutions and legislation of foreign countries is exercised in two main ways: autonomous, that is, the right to information and its realization is fixed independently from other rights, including other information rights, the right to freedom of thought and the word; integrated, that is, the right to information and its realization is enshrined with other rights and freedoms,

as a rule, with the right to freedom of thought and expression, as well as with other information rights. Guarantees for the realization of the human right to information in each country have their differences. It has been found that the overwhelming majority of them at the constitutional level have enshrined and guaranteed the exercise of the right to information as a fundamental human and citizen right. The constitutionally defined right to information and guarantees for its implementation in foreign countries have been developed in numerous organic and customary human and citizen rights laws. Legal regulation, that is, securing, protecting and ordering the exercise of the right to information as a complex, universal subjective human right, is ensured through a number of powers and legal guarantees, which are defined in various constitutional norms, as well as detailed in the norms of the relevant constitutional and other branches of foreign law countries.

**Key words:** *right to information, exercise of the right to information, access to information, legal regulation, constitutions of foreign countries, constitutional consolidation of the right to information, legal system.*

**Вступ.** Дослідження правового регулювання реалізації права людини на інформацію в зарубіжних країнах виступає важливим інструментом пізнання правових систем світу, а з іншого боку, допоміжним засобом для вдосконалення вітчизняного національного конституційного законодавства з прав людини.

Проведення аналізу досвіду конституційно-правового регулювання реалізації права на інформацію в зарубіжних країнах, особливо в державах подібної до вітчизняної правової системи (моделі), видається надзвичайно актуальним з огляду на сучасні тенденції зближення національних правових систем, необхідність обміну досвідом правотворчості та правозастосування.

Зарубіжний досвід правового регулювання права на інформацію та його реалізації досліджували фахівці з конституційного права, адміністративного права, міжнародного права, цивільного права, загальної теорії держави та права, порівняльного правознавства, зокрема, такі дослідники, як О.С. Брель, В.Ф. Иванов, Р.А. Калюжний, О.В. Копан, Р. Куртисс, О.Г. Марценюк, Л.В. Первалова, В. Політанський, В.Й. Шишко та інші науковці.

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження правового регулювання реалізації права людини на інформацію в зарубіжних країнах.

**Результати дослідження.** Реалізація конституційного права людини на інформацію, як стверджує Л.В. Первалова, забезпечує реальну, а не тільки формальну участь громадян у житті держави. Дослідниця підкреслює особливе значення цього права: воно виступає елементом, який зв'язує усю систему основних прав і свобод. Тільки за умови його дотримання можна говорити про фактичну реалізацію особистих, політичних, соціальних, економічних, екологічних і культурних прав і свобод [1, с. 52]. Реалізація права на інформацію як елемент державної інформаційної політики, має забезпечувати розвиток інститутів демократії, прав людини і громадянина, підвищення економічної могутності держави, її міжнародного авторитету, підйом матеріального та культурного рівня життя громадян [2, с. 7]. З огляду на це правова характеристика зарубіжного досвіду закріплення права людини на інформацію і гарантій його реалізації, на нашу думку, має важливе теоретичне та праксеологічне значення.

Реалізація права на інформацію в зарубіжних країнах набуває конкретного конституційно-правового закріплення у відповідних конституційних положеннях і законодавстві. Як зазначають окремі вчені, ефективність державної інформаційної політики залежить від створення узгодженої системи національного законодавства та її інтегрованості до міжнародно-правових стандартів [2, с. 6].

Історично першими країнами, в яких на конституційному рівні було закріплено право людини і громадянина на інформацію, вважаються Швеція, де конституційний Закон про свободу друку був прийнятий парламентом Риксдагом 1766 року, США, а також Франція. Зокрема, ст. 11 Декларації прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 року, зміст якої втілений у преамбулі Конституції Франції 1958 року, проголошує: «Вільний обмін думками належить до найцінніших прав людини. Таким чином, усі люди можуть вільно висловлюватися, писати та робити публікації за умови, що вони відповідатимуть за будь-яке зловживання цією свободою у випадках, передбачених законодавством» [3].

Вітчизняні науковці Р.А. Калюжний, О.В. Копан, О.Г. Марценюк виділяють три етапи становлення правового регулювання права на інформацію в зарубіжних країнах.

Зокрема, на першому етапі формування відповідного національного законодавства вирішуються проблеми, пов'язані з розробкою та прийняттям нормативних актів, що декларують та легітимують право людини на інформацію загалом. На законодавчому рівні встановлюється термінологія, визначаються види режимів доступу до інформації, окреслюються межі діяльності засобів масової інформації. Одночасно перший етап передбачає розвиток нормативної бази права інтелектуальної власності, забезпечується інформаційна діяльність статистичних, бібліографічних, екологічних проєктів. Натомість другому етапу притаманна активна боротьба суспільства з таємничістю документів органів державної влади. Одночасно законодавчо вирішуються питання захисту персоналізованих даних у процесі використання сучасних технологій. Вносяться значні зміни до кримінального законодавства, що пов'язане з боротьбою з комп'ютерною злочинністю. Характерною ознакою третього етапу є розробка міжнародних модельних законів щодо розвитку інформаційного права, забезпечення пріоритету права людини на інформацію та її глобальну інформаційну безпеку, вільне поширення суспільно важливої інформації, захист інформаційних інтересів людини, суспільства і держави [2, с. 41–48].

Право на доступ до публічної інформації доволі ґрунтовно врегульоване в державах Європи. Так, національні конституційні законодавства багатьох країн світу містять єдині нормативно-правові акти (як правило, закони), які регламентують право громадян на інформацію. Однак більшість із них стосується доступу до інформації, що перебуває в розпорядженні органів державної влади.

Науковці називають такі закони «законами про свободу інформації». Наприклад, дослідник Т. Мендел зазначає, що типовий закон про свободу інформації «містить право громадськості на доступ до інформації, що перебуває в розпорядженні обраної народом влади, і накладає на обрану народом владу обов'язок публікувати ключові види інформації» [4, с. 3].

У 1970 році закони про свободу інформації прийняті в Данії, Норвегії, у 1973 році – в Австрії, у 1978 році – у Франції та Нідерландах, у 1982 році – в Австралії, Новій Зеландії й Канаді, у 1990 році – в Італії, у 1992 році – в Угорщині, у 1993 році – в Португалії, у 1994 році – в Бельгії, у 1997 році – в Ірландії та Таїланді, у 1998 році – в Кореї та Ізраїлі, у 1999 році – в Чехії та Японії [5, с. 102–103].

Відповідно до національного законодавства більшості зарубіжних країн запит є основною формою реалізації права на отримання інформації про діяльність державних органів.

Право на інформацію включено в систему конституційних прав і свобод більшості країн світу. У деяких країнах (Португалія, Греція, Ізраїль, Албанія, Південна Корея) це право закріплює доступ до інформації державних органів, в інших (Болгарія, Угорщина, Нова Зеландія, Фінляндія, Чехія, деякі країни СНД) право на інформацію передбачає окремі правомочності людини і громадянина на пошук, отримання і поширення інформації.

У законодавстві більшості європейських держав так званої нової демократії поняття «право на інформацію» ще у 90-х роках минулого століття не було. Проте досвід провідних європейських країн спонукав більшість таких держав внести відповідні зміни до чинного законодавства та прийняти нові закони, які чітко врегульовували правовідносини з приводу доступу до публічної інформації [6, с. 219]. Основна ідея, яка проходить крізь усі такі нормативно-правові акти: людина має право за запитом одержати необхідну інформацію.

Наприклад, Конституція Грузії 1995 року містить дві статті (24, 41), які передбачають право на інформацію загалом та право на доступ до інформації, що знаходиться в розпорядженні державних органів. Зазначені положення Конституції Грузії гарантують право кожного на інформацію загалом та право на доступ до публічної інформації, що забезпечується державою.

Основний закон Литви – Конституція 1992 року у ст. 25 визначає, що людина має право на свої переконання і вільне їх вираження. Людині не мають чинитися перешкоди в пошуку, отриманні та поширенні інформації та ідей. Свобода висловлювати переконання, одержувати і поширювати інформацію не може обмежуватися інакше, як тільки законом, якщо це необхідно для захисту здоров'я, честі і гідності, приватного життя, моральності людини або конституційного ладу. Свобода вираження переконань і поширення інформації несумісна зі злочинними діями – розпалюванням національної, расової, релігійної або соціальної ненависті, насильства та дискримінації, з наклепом і дезінформацією. Громадянин має право в установленому законом порядку отримувати наявну про нього в державних установах інформацію [7]. На нашу думку, наведений спосіб правового регулювання безпосереднього закріплення і реалізації права на інформацію в Конституції Литви можна визначити як інтегрований, коли право на інформацію і його реалізація закріплюється разом з іншими правами та свободами.

Відповідно до Конституції Естонії 1992 року кожен має право вільно отримувати інформацію, поширювану для загального користування. Усі державні установи, місцеві органи самоврядування та їх посадові особи зобов'язані у встановленому законом порядку надавати громадянину Естонії на його вимогу інформацію про свою діяльність, за винятком даних, видача яких заборонена законом, а також даних, призначених виключно для внутрішнього користування. Громадянин Естонії має право в установленому законом порядку ознайомитися з даними, що стосуються його, що зберігаються в державних установах і місцевих самоврядуваннях, а також державних і муніципальних архівах (ст. 44). Кожен має право вільно поширювати ідеї, думки, переконання та іншу інформацію усно, друковано, в образотворчий або інший спосіб. Це право може бути обмежене законом із метою охорони громадського порядку, моральності, прав і свобод, здоров'я, честі і доброго імені інших людей (ст. 45) [8]. Отже, на прикладі Конституції Естонії ми бачимо інституційний підхід до закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації в межах різних структурних підрозділів конституції.

У правовій системі Польщі право на інформацію закріплено у ст.ст. 47, 49, 51 другого розділу Конституції Польщі 1997 року «Свободи, права і обов'язки людини і громадянина. Особисті свободи і права». У них зазначено, що кожен має право на правову охорону приватного, сімейного життя, честі та доброго імені, а також право вирішувати своє особисте життя. Забезпечуються свобода та охорона таємниці комунікацій. Обмеження їх може настати тільки у випадках, визначених у законі, і в певному порядку.

Конституція Фінляндії 1999 року у §12 «Свобода висловлювань і право на доступ до інформації» фактично ототожнює свободу висловлювань і право на інформацію, при цьому окремо виділяючи право на доступ до публічної інформації. Так, кожен має право на свободу висловлювань. Під свободою висловлювань розуміється право передавати, поширювати й отримувати інформацію, погляди, інші відомості без будь-яких перешкод цьому. Більш детальні положення про свободу висловлювань встановлюються законом [9; 10, с. 83].

Чіткі формулювання закріплені у ст. 41 Конституції Болгарії 1991 року, яка складається з двох частин: кожен має право шукати, отримувати і поширювати інформацію. Здійснення цього права не має завдавати шкоди правам і доброму імені інших громадян, а також національній безпеці, громадському порядку, здоров'ю та моралі народу; громадяни мають право отримувати інформацію від державного органу або установи з питань, що становлять для них законний інтерес, якщо інформація не становить державну або іншу охоронювану законом таємницю і не зачіпає чужі права [11].

Зазначений спосіб правового регулювання безпосереднього закріплення і реалізації права на інформацію в конституціях і національному законодавстві можна визначити як автономний, коли право на інформацію і його реалізація закріплюється самостійно від інших, у тому числі інших інформаційних прав, права на свободу думки і слова.

Відповідно до ст. 20 Конституції Іспанії 1979 року серед інформаційних й інших прав визнається і захищається право на вільне поширення та отримання інформації за допомогою будь-яких засобів. Закон регулює використання цього права з урахуванням обмежень, що накладаються вимогами моралі та збереження професійної таємниці у процесі здійснення цих прав [12]. Такі положення Конституції Іспанії, на нашу думку, уможливають більш детальне правове регулювання реалізації права на інформацію на законодавчому рівні.

Варто зазначити, що Основний закон Республіки Кіпр – Конституція 1960 року у ст. 19 правомочність стосовно передачі інформації зараховує до права на свободу слова. Так, встановлюється, що кожен має право на свободу слова і на його реалізацію будь-яким способом. Таке право охоплює свободу думки, отримання і передачі інформації та ідей без втручання будь-якої влади незалежно від кордонів [13]. У цьому контексті допускаємо, що більш детальне закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації в правовій системі Кіпру відбудеться в майбутньому.

Утім, найбільш детально і конкретизовано право на інформацію і його реалізація визначені у Конституції Португалії 1976 року, зокрема ст. 35 «Використання інформатики (комп'ютерів)», яка передбачає, що: всі громадяни мають право знати інформацію про себе, занесену в електронні картотеки і реєстри, і про цілі, для яких вона призначена, причому вони можуть вимагати поновлення інформації та внесення до неї змін, що не суперечило б положенням закону про державну таємницю та про судову таємницю [14]. Відповідно до ст. 37 Конституції Португалії «Свобода слова та інформації» всі мають право вільно виражати і поширювати свої думки усно, за допомогою зображень або будь-яким іншим шляхом, а також отримувати і

здобувати інформацію без будь-яких перешкод і дискримінації. Здійснення цих прав не може бути заборонено або обмежено жодною цензурою. Ст. 48 Конституції Португалії «Участь у суспільному житті» визначає, що всі громадяни мають право брати участь у політичному житті та вирішенні суспільних питань, що стоять перед країною безпосередньо або через законно обраних представників. Усі громадяни мають право на отримання об'єктивних відомостей про дії держави і публічних установ, а також на одержання інформації від Уряду та інших органів влади щодо управління суспільними справами. Отже, у Конституції Португалії ми бачимо інтегрований спосіб правового регулювання безпосереднього закріплення і реалізації права на інформацію, а також інституційний підхід до конституційного закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації.

Серед країн Південно-Східної Азії детальне закріплення право на інформацію отримало в новій Конституції Таїланду 2017 року у ст.ст. 32, 36, 41, 58, 61. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 36 цензура, затримання чи розголошення інформації, що передається між особами, включаючи будь-які вчинені діяння, спрямовані на те, щоб дізнатися або отримати інформацію, що передається між особами, не допускається, окрім як на підставі постанови або ордеру, виданого судом, або за наявності інших підстав, передбачених законом. Особа і суспільство (громада, юридична особа) мають право: бути інформованими і мати доступ до публічних даних або інформації, що знаходиться в розпорядженні державного органу, як це передбачено законом; на подання клопотання до державного органу та своєчасне інформування про результати його розгляду; на порушення судового позову проти державного органу внаслідок дії або бездіяльності державної посадової особи, посадової особи або працівника державного органу (ст. 41) [15]. Такі конституційні гарантії реалізації права на інформацію, на нашу думку, можуть забезпечити ефективний захист і охорону цього права.

Конституції Філіппін і Єгипту суб'єктами права на інформацію визначають народ і громадян. Так, відповідно до ст. 7 Конституції Філіппін 1987 року народ має право на отримання доступу до інформації з питань, що зачіпають суспільні інтереси. У рамках передбачених законом обмежень громадяни мають право на доступ до офіційних документів, так само, як і до документів і паперів, що стосуються державних актів, актів господарської діяльності або постанов, а також до даних проведених урядом досліджень, які були використані з метою розробки політики уряду [16].

У зазначених країнах також спостерігається консолідований підхід до конституційного закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації – закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації на рівні окремого структурного підрозділу (статті) конституції.

Конституція Південно-Африканської Республіки 1996 року у ст. 16 до елементів права на свободу слова зараховує свободу отримання або передачі інформації або ідей, а в ст. 32 передбачає, що кожен має право доступу до будь-якої інформації, якою володіє держава; будь-якої інформації, якою володіє будь-яка інша особа і яка є необхідною для реалізації або захисту будь-яких прав [17]. У цьому зв'язку теж допускається виділення в майбутньому права на інформацію як самостійного права людини і громадянина.

Таким чином, загалом упродовж останніх десятиліть в усьому світі різні держави створили законодавство про свободу інформації, в якому певною мірою закріплено право людини на інформацію, доступ до інформації тощо. До таких країн належать, зокрема, Великобританія, Мексика, Південна Африка, Південна Корея, Таїланд, Японія, більшість країн Східної і Центральної Європи. Ще раніше запровадили такі закони Швеція, США, Нідерланди, Фінляндія, Австралія та Канада.

Як стверджує В. Політанський, загальною метою законодавства з питань права на інформацію в зарубіжних країнах, що набуло визнання та значного розвитку на конституційному і галузевому рівні, є забезпечення відкритості влади та демократичного характеру державного механізму [18, с. 201]. Така законодавча база на національному рівні надійно гарантує право на свободу інформації і його реалізацію.

У різних державах світу є різноманітні підходи до визначення допустимих обмежень свободи доступу до публічної інформації. Якщо спробувати їх систематизувати, то можна визначити такі обмеження: в інтересах захисту національної безпеки; з метою захисту економічних інтересів держави; задля дотримання правопорядку; в інтересах розвитку і захисту міжнародних відносин; для забезпечення належної процедури ухвалення рішень.

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що гарантії реалізації права людини на інформацію в кожній конкретній країні мають відмінності.

Як бачимо, основи національних моделей реалізації права на інформацію були сформовані та певною мірою втілені в національному законодавстві у другій половині ХХ століття, насамперед у таких країнах, як США, Великобританія, Німеччина, Австрія, Нідерланди, Швеція, – у цих країнах дозволяється одержати інформацію, що належить урядові. В Іспанії закріплено право громадян на одержання урядової інформації, крім тих випадків, коли її використання може загрожувати безпеці країни. У Норвегії усі адміністративні документи доступні громадськості за винятком обговорених виключень. Відповідно до законодавства Франції забезпечується доступ до всіх офіційних документів. У Канаді кожен має право одержати урядову інформацію. Право доступу до інформації закріплене в положеннях нормативних актів, що гарантують вільне вираження думок, свободу преси.

Нині право людини і громадянина на інформацію не тільки важливе для функціонуючої демократії, але й суттєво є передумовою для реалізації інших основних прав людини, що залежать від свободи і відкритого доступу до інформації [19].

**Висновки.** У сучасних умовах загальносвітової глобальної тенденції розвитку уніфікації правових, економічних, організаційних та інших підходів до вирішення суспільно значимих задач, правове регулювання реалізації права на інформацію відповідає високим критеріям такого розвитку.

Правове регулювання безпосереднього закріплення і реалізації права на інформацію в конституціях і законодавстві зарубіжних країн здійснюється двома основними способами: автономним, тобто право на інформацію і його реалізація закріплюється самостійно від інших прав, у тому числі інших інформаційних прав, права на свободу думки і слова (Киргизстан, Болгарія); інтегрованим, тобто право на інформацію і його реалізація закріплюється разом з іншими правами та свободами, як правило, з правом на свободу думки і слова, а також з іншими інформаційними правами (Литва, Фінляндія, Португалія, Словаччина).

Також у результаті аналізу положень розглянутих конституційних актів відповідних країн світу можемо зробити висновок про наявність двох підходів до конституційного закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації: інституційний, за яким закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації відбувається в межах різних структурних підрозділів конституції (наприклад, Грузія, Естонія, Польща, Португалія, Таїланд, ПАР); консолідований, за яким закріплення права на інформацію та гарантій його реалізації здійснюється на рівні окремого структурного підрозділу (статті) конституції (наприклад, Киргизстан, Болгарія, Словаччина, Філіппіни).

Отже, дослідження чинних положень сучасних конституцій зарубіжних країн і їх відповідного законодавства про інформацію свідчить, що у більшості в них на конституційному рівні закріплено та гарантовано реалізацію права на інформацію як фундаментального права людини і громадянина. Конституційно визначене право на інформацію та гарантії його реалізації в зарубіжних країнах розвинене в численних органічних і звичайних законах про права людини і громадянина. Правове регулювання, тобто закріплення, охорона і порядок реалізації права на інформацію як складного, універсального суб'єктивного права людини, забезпечується через низку правомочностей та правових гарантій, які визначені в різних конституційних нормах, а також деталізовані в нормах відповідного конституційного та інших галузей законодавства зарубіжних країн.

#### Список використаних джерел:

1. Перевалова Л.В. Конституційне право на інформацію та його реалізація в Україні. *Громадянське суспільство і права людини*. 2010. С. 51–54.
2. Калюжний Р.А., Копан О.В., Марценюк О.Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію. Київ : МП Леся, 2013. 236 с.
3. Constitution de 1958, Ve République – 4 octobre 1958. URL: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-de-1958.5074.html>.
4. Мендел Т. Типовий закон про суспільне мовлення. Київ, 2010. 15 с.
5. Іванов В.Ф. Інформаційне законодавство: український та зарубіжний досвід. Київ : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут журналістики. 2009. 208 с.
6. Інформаційне законодавство : збірник законодавчих актів: у 6 томах / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижя. Київ : Юридична думка. 2005. Т. 4: Інформаційне законодавство країн Європи і Азії. 384 с.
7. Конституція Литовської Республіки. Конституційна Асамблея. Електронна бібліотека НБУВ. Конституції країн світу. URL: [http://nbuviap.gov.ua/asambleya/arh/konst\\_litva.rar](http://nbuviap.gov.ua/asambleya/arh/konst_litva.rar).

8. Конституція Естонії. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia\\_2015?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en).
9. Конституція Фінляндії. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Finland\\_2011?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en).
10. Довідник з практичного конституціоналізму. Київ : Парламентське видавництво, 2015. 328 с.
11. Конституція Республіки Болгарія. *Конституції стран мира: хрестоматія* / сост. Д.В. Кузнецов: в 7 ч. Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2014. Ч. 2. Европа. С. 659–676. URL: <http://istfil.bgpu.ru/>.
12. Конституція Іспанії. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Spain\\_2011?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en)
13. Конституція Республіки Кипр. *Конституції стран мира: хрестоматія* / сост. Д.В. Кузнецов: в 7 ч. Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2014. Ч. 2. Европа. С. 489–535. URL: <http://istfil.bgpu.ru/>.
14. Конституція Португалії. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal\\_2005?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en).
15. Конституція Королівства Таїланд. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand\\_2017?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Thailand_2017?lang=en).
16. Конституція Філіппін. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Philippines\\_1987?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Philippines_1987?lang=en).
17. Конституція Південноафриканської Республіки. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/South\\_Africa\\_2012?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/South_Africa_2012?lang=en).
18. Політанський В. Право на інформацію як фундаментальне право людини: досвід країн розвинутої демократії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 195–203.
19. Curtiss R. On the Road to Freedom of Information in the Former USSR: A Comparison of Access to Information from a Legal and Practical Standpoint in Armenia, Azerbaijan, Belarus, Estonia, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Moldova, Russia, Ukraine, Uzbekistan, Tajikistan, and Turkmenistan (April 15, 2018). P. 39–40. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3338039> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3338039>.